

The use of education-related professional concepts in the poems of mudarris poets in the 16th century tezkires*

Selami Turan¹, Ogün Peçenek^{2*}

¹ Süleyman Demirel University, Professor Doctor, ROR ID: [04fjtte88](https://orcid.org/04fjtte88)

^{2*} Düzce University, Dr. Research Assistant, Corresponding Author, ROR ID: [04175wc52](https://orcid.org/04175wc52)

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article Type: Research article
Received: 12.12.2023
Accepted: 29.12.2025
Publication: 31.12.2025
Month/ year: 12/2025
Citation: Turan, S., & Peçenek, O. (2025). The use of education-related professional concepts in the poems of mudarris poets in the 16th century tezkires. *International Journal of Düzce Educational Sciences*, 3(2), 171-193.

In the Ottoman Empire, muderris, who were among the educators, were the highest-ranking teachers who taught in madrasas and mosques. Some of the muderris who played an important role in education were also poets. A search of 16th century tezkires revealed 96 people who were both muderris and poets. A detailed analysis of the poems of these poets revealed that they used many concepts belonging to their real professions and these poems were classified. Along with tradition, poets reveal their personalities, professions and world views through poetry. The fact that the number of muderris poets is also high and that they use elements of their profession in their poems is remarkable in terms of showing the relationship between classical poetry and society. Based on these findings, this study aims to show the social aspect of poets in the context of the relationship between literature and society, to interpret how poets use professional concepts related to education within the framework of the classical poetic tradition, to introduce the poets of the muderris and to reveal their breakdown. Document analysis method was used in the article. The limits of the study are the poets who lived in the 15th and 16th centuries and the professional concepts related to education are determined within the framework of the profession of muderris. Professional elements; It was examined under the headings of 'educator and student, educational spaces, sciences and books taught and other concepts'.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Profession, Poet, Education, Muderris.

* Bu araştırma Prof. Dr. Selami Turan danışmanlığında gerçekleştirilen "581423" numaralı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

16. yüzyıl tezkirelerinde yer alan müderris şairlerin şiirlerinde eğitimle ilgili mesleki kavramların kullanımı

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimciler arasında yer alan müderrisler, medrese ve camilerde ders okutan en yüksek rütbeli hocalardı. Eğitimde önemli bir rol oynayan müderrislerden bazıları aynı zamanda şairdir. 16. yüzyılda yazılmış tezkirelerde yapılan taramalarda, hem müderris hem şair olan 96 kişi tespit edilmiştir. Bu şairlerin şiirlerine dair yapılan detaylı incelemede ise şairlerin gerçek mesleklerine ait birçok kavramı kullandıkları görülmüş ve bu şiirler tasnif edilmiştir. Şairler, gelenekle birlikte şahsiyetlerini, mesleklerini, dünya görüşlerini şiir yoluyla ortaya koyar. Müderris şairlerin de sayısının fazla olması ve mesleklerine ait unsurları şiirlerinde kullanmaları, klasik Türk şiiri ve toplum arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu tespitlerden yola çıkarak çalışmada; edebiyat-toplum ilişkisi bağlamında şairlerin toplumsal yönünü göstermek, şairlerin eğitimle ilgili mesleki kavramları Klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde nasıl kullandığını yorumlamak, müderris şairleri tanıtmak ve mesleki kavramların dökümünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Makalede doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sınırlıkları 15 ve 16. yüzyılda yaşamış şairler olup eğitimle ilgili mesleki kavramlar müderrislik mesleği çerçevesinde belirlenmiştir. Mesleki unsurlar; 'eğitimci ve öğrenci, eğitim mekânları, medresede okutulan ilimler ve kitaplar ve eğitimle ilgili diğer kavramlar' başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk Şiiri, Meslek, Şair, Eğitim, Müderris.

Giriş

Yazınsal metinler, toplumun sosyo-kültürel görüntülerini yansıtır. Toplumun tanıdığı olan sanatkar/yazar da bu görüntüleri eserinde işler. Bazı edebiyat araştırmacıları bu bağlamda görüşlerini ifade etmiştir. Bozkurt, sanatın, bilincin oluşumuna etkin bir biçimde katılıp kendi estetik yapısı içinde toplumsal dinamikleri dile getirmesi gerektiğini söyler (Bozkurt, 1995, s. 242). Tökel de edebiyatın hayattan kopuk olamayacağını, metinlerin yaşanan hayatı ve insanı da aşır tüm çağlara hitap eden çok katmanlı yapıları bulunduğunu ifade eder (Tökel, 2019, s. 9). Aytaç ise Landwehr'den yaptığı alıntıda "Edebiyat, dil aracıyla estetik bir aktivitedir. Böylece de aynı zamanda iletişimin özel bir aracıdır ve özel, yani estetik bilginin bir aracıdır. Bunun sonucu olarak da edebiyat, toplumsal uygulamanın söz konusu tarihi dönemindeki bir ögesidir" (Aytaç, 1999, s. 35) şeklinde görüş belirtir. Estetik düşüncenin ürünü olduğu belirtilen sanat ve edebiyat aynı zamanda toplumsal beklentilerin de karşılık bulduğu bir mecradır. Sanatkar, sadece hazzı işlemez; hayatın kendisini de irdeler.

Edebiyatın bir parçası olan şiirin de toplumsal gelişmelere duyarsız kalamayacağı konusunda birtakım görüşler öne sürülmüştür. Octavia Paz, şiirin bir toplumun dilinden, inanç ve saplantılarından doğan biçim verilmiş bir nesne olduğunu (Paz, 1995, s. 1), Eagleton da yine şiirin sözel insan yapıları kadar toplumsal olayları ihtiva ettiğini belirtir (Eagleton, 2011, s. 142). Adorno, toplum ve şiir ilişkisini daha ileri seviyeye götürerek bireysel olarak değerlendirilen lirik şiirin dahi toplumla bağlantısı olduğunu iddia eder (Adorno, 2004, s. 115). Karakoç da Akif, Yahya Kemal ve Necip Fazıl gibi şairlerin 20. yüzyıldaki Türk toplumunun birbirinden farklı ve belli aralıklarla ortaya çıkan psikolojisini yansıttığını, topluma yön veren şairin

toplumun geleceğini sezme gibi yüksek bir ödevi olduğunu kaydeder (Karakoç, 2007, s. 71). Bu değerlendirmelerden hareketle şiirin toplumun beklentilerinden ve inançlarından doğduğu şairin de toplumsal gelişmeleri iyi okuyan kişi olması gerektiği yorumu yapılabilir.

Yukarıdaki görüşlere koştur olarak klasik Türk edebiyatı şairlerinin de toplumsal konuları işledikleri ortaya konulmuştur (Macakoğlu, 2017; Tuğluk, 2009; Çetinkaya, 2009; Dilçin, 1999; Akün, 1994; Şen, 2007). Bununla birlikte mahlas seçiminde şairlerin asıl mesleklerini tercih etmesi (Taşkesenlioğlu, 2016), biyografik bilgileri kullanmaları (Turan-Çetin, 2010), mesleklere dair unsurlara fazlaca yer vermesi (Varışoğlu, 2003; Gökçe, 2017; Erdoğan, 2008; Dolat, 2012) şiir ve meslek ilişkisi kapsamında zikredilebilir. Sanatçıların şairlik dışında asıl mesleklerinin olması klasik Türk edebiyatının toplumla ilişkisine dair somut bir örnektir. Şairlerin şiirlerinde meslekleriyle ilgili kavramları tercih etmeleri dikkat çekici bir husustur. Klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde mesleki terimler; benzetme unsuru, istiare, metaforik anlatım ve toplumsal dinamikler açısından kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde şairler, bürokrasi veya esnaf-zanaatkâr grubundandır. Osmanlı'da iki ana başlığa ayrılan mesleklerde, bürokrasi de kendi içinde seyfiye, ilmiye, kalemiye ve mülkiye olmak üzere dört grupta sınıflandırılırdı (Özdemir, 2011, s. 21-22). Makalenin araştırma grubunda yer alan müderris şairler, ilmiye kategorisinde bulunmaktadır. 9. yüzyılda Selçuklu'da Nizamiye Medreseleri'nin kurulmasıyla ders veren en yüksek rütbeli ilim adamları müderris ismiyle anılmıştır. Müderrisler, devlet ve ilim adamlarının katıldığı bir törenle resmî görevlerine başlar; öğrencilerin kabiliyetine göre konuşma, anlaşılır bir dil kullanma, derse ilgiyi sağlama, öğrenciye sert davranmama gibi birçok hususa dikkat ederdi. Osmanlı'da medrese sisteminin ortadan kalktığı 19. yüzyılda Batı tarzı okullarda da müderris ünvanı kullanılmaya devam etmiştir. Müderriste ilim, fazilet ve haysiyet sahibi olması istenen vasıflardır. 20. yüzyıla kadar her medreseye bir müderris tayin edilirken bu asırdan itibaren her ders için bir müderris görevlendirilmiştir (Bozkurt & İpşirli, 2020, s. 465-468).

Yöntem

Tezkireler aracılığıyla klasik Türk edebiyatı şairlerinin biyografilerine, sanatkâr kişiliklerine ve asıl mesleklerine dair bilgilere ulaşmak mümkündür (Pala, 2011, s. 457). Çalışmada, müderris şairlerin tespitinde tezkireler taranmış ve bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden "doküman analizi" kullanılmıştır. Bu araştırma deseni, daha zengin ve kapsamlı bir çıkarım sağlamakla birlikte farklı bakış açıları ve yaklaşımların da incelenmesi ve sentezlenmesine imkân verir (Akturan-Baş, 2008, s. 117). Bu çalışmanın amacı; 15 ve 16. yüzyıllarda yaşamış müderris şairlerin şiirlerindeki mesleki kavramları, klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde nasıl kullandıklarını araştırmaktır. Bu bağlamda makalenin klasik Türk şiiri-toplum ilişkisine katkıda bulunması, dönemin müderris şairlerinin tespiti ve eğitime dair bazı unsurları ortaya koyması açısından önem taşıdığını ifade etmek mümkündür.

Bulgular

Tezkirelerde 96 müderris şair tespit edilmiştir. Bu isimlerden 14'ü divan sahibidir. Şairlerin şiirlerine divanlar haricinde mecmualar (Gıynaş, 2017; Gürbüz, 2018; Köksal, 2017; Ertek-Morkoç, 2003) ve tezkirelerin (Canım, 2018; İpekten-Kut, 2017; Kılıç, 2018; Sungurhan, 2017; İsen, 1999) taranmasıyla ulaşılmıştır. Mecmualar vasıtasıyla şiirleri bulunan müderris şair sayısı 42'dir. Tezkirelerin taranmasıyla da 40 isme daha ulaşılmıştır. Hem mecmualarda hem de tezkirelerde Gânî ve Gubâr'nin şiirlerine

rastlanmıştır. Dolayısıyla çalışmada 96 müderris şairin şiirine ulaşılmış ve müderrislik çerçevesindeki mesleki kavramlar incelenmiştir. Şairlerin sadece kaside ve gazellerinde yer alan mesleki kavramlar değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Makalenin bu bölümü 'eğitimci ve öğrencilik, eğitim mekânları, medresede okutulan ilimler ve kitaplar, eğitimle ilgili diğer tabirler' olmak üzere dört alt başlık altında incelenmiştir. Şiirlere dair yapılan okumalarda, bir başlık altında değerlendirilen bir şiiri, başka bir başlık içinde değerlendirmenin mümkün olduğu görülmüştür. Müderrislik mesleğine dair mesleki kavramları barındıran şiirlerin tasnifinde, şiirin anlam dünyası etkili olmuştur. Bu kapsamda, şiirde vurgulanmak istenen çağrışımlara göre sınıflandırma yapılmıştır.

Tablo.1. Müderris Şairlere Dair Sayısal Veriler

Divanları Aracılığıyla Şiirleri Taranan Müderris Şairler (14)	Mecmualar Aracılığıyla Şiirleri Taranan Müderris Şairler (42)	Tezkireler Aracılığıyla Şiirleri Taranan Müderris Şairler (40)
Ahmed Paşa, Bâkî, Câfer Çelebi (Tâcî-zâde), Hamdullah Hamdî, Hecrî (Kara Çelebî Muhyî'd-dîn Mehmed), İshak Çelebi, Mânî, Müderris (Beşiktaşlı) Yahya Efendi, Muidî, Nev'î, Salih Çelebi, Sarıca Kemal, Sevdâyî, Visâlî	Bahârî Efendi, Câmî-Vahîdî, Derviş Çelebi, Ehlî, Fahrî Çelebi, Fevrî, Gâmî, Gâni, , Gazâlî Deli Birâder, Gubârî, Hâfız- ı Âcem, Hayâlî Çelebi, Hızrî, Hilmî, Hüsrevî, Kadrî Efendi, Kâdirî, Kâmî-i Mesnevihânzâde, Kara Seydî, Kerîmî, Kirâmî, Kurbî, Kutbî, Lemî, Lütî (Deli Lütî), Medhî, Molla Lütî, Müslîmî, Nahîfî, Nâmî, Nevâlî, Nihâlî, Nişânî Mehmed Paşa, Remzî Çelebi, Sabûhî, Sâdî, Sâkî, Selmân, Şâvur, Ulvî, Üsküplü Valihi	Abdulaziz Çelebi, Ahdî, Âli Çelebî, Ânî (Zeyrekî), Bakkalzâde Hilmî, Beyânî, Behlül, Cevherî Balî (Sarhoş), Gânî, Gubârî, Hatmî (Salih Çelebi), Hâverî Çelebi, Hasîbî, Hazânî, İyânî, İlmî (Remzi-zâde), İştibli Sadrî, Kâdirî, Kânî Efendi, Kudsî (Arapzade), Kurdzâde Valîhî, Lâ'î, Lâtîfî, Malîkî, Molla Hüsrev, Nâimî, Neylî, Neşrî, Nimetî, Râyî, Sarı Reyî, Selâmî, Servî, Sûzî, Şah Çelebi, Ulvî, Ümmî Veled-zâde Abdulaziz, Yusuf Nurî Efendi, Vasî

Eğitimci ve Öğrenci ile İlgili Kavramlar

Çalışmaya konu edinilen şiirlerde müderrisle birlikte eğitimcilerle ilgili olarak *hoca*, *muallim*, *üstat* gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Hoca; Osmanlı'da özellikle sıbyan mektepleri muallimleri, medrese âlimleri, şehzade eğitimcileri, 18. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Mühendishâne'nin öğretmenleri için söylenen ünvanıdır (DİA, 1998, s. 186-187). Lügat olarak hoca; "muallim, öğretmen, müderris" (Ayverdi, 2010, s. 452); muallim ise "talim eden, öğreten, öğretmen, hoca" (Devellioğlu, 2003, s. 991), üstat da "muallim, öğretmen; usta, sanatkâr, profesör" (Devellioğlu, 2003, s. 1665) anlamlarını barındırır. Günümüzde öğretmen, profesör gibi mesleki statüye sahip eğitimcilerin geçmişte hoca, muallim, müderris, üstat vb. ünvanlarla anılması söz konusudur.

Eğitimin bir diğer unsuru olan öğrenci de öğrenim görmek amacıyla herhangi bir eğitim kurumunda okuyan kişidir (TDK, 2019, s. 1717). Şiirlerde, öğrencilik kavramı etrafında *ders*, *sebak*, *sebakdaş*, *kitap*, *tıfl* gibi terimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. *Sebak*, *ders* anlamında olup *sebakdaş* da ders arkadaşı manasına gelir (Ayverdi, 2010: 1071). *Tıfl* da *küçük çocuk* olup *talebe* yerine kullanılır (Devellioğlu, 2003, s. 1366).

Ahmet Paşa, Bâkî, Nev'î, Hamdullah Hamdi, Salih Çelebi, Müderris Yahya, Mu'fî, Selman, Sabûhî, Visâli gibi bazı divan şairleri, eğitimciler ve öğrencilikle ilgili kavramları klasik Türk şiirinin anlam dünyası etrafında çeşitli özelliklerle kullanmıştır.

Hoca ile müderrisi birlikte kullandığı beyitte Bâkî, aşk meselesini yasaklayan müderrisin kaderinde yazılanların başına gelmesinin yaklaştığını belirtir:

Men'eyler imiş mes'ele-i 'aşkı **müderris**

Ey **hâce** anun var ise yaklaştı kazâsı

(Küçük, 2017, G.508/2)

Şiirine nazire yazılamayacağını belirttiği beyitte Bâkî, şiir vadisindeki benzersiz konumunu aşk fenninde üstat olmasıyla ilişkilendirmiştir (Yakut, 2022, s. 675):

Şîr-i Bâkîye nazîr olmaz hiç

Fenn-i 'aşk içre olupdur **üstâd**

(Küçük, 2017, G.44/6)

Medresede talebelerin hep birlikte Kur'an okumasına yer verdiği beyitte Bâkî, talebelerin çıkardıkları sesi, çimenlikteki kuşların çıkardığı sese benzetir. Öğrencilerin çıkardığı sesin güzelliğini vurgular:

Çıkdı bir yirden sadâ vü sîf-ı mürgân-ı çemen

Gûyiyâ **etfâl-i mekteb** hatm-i Kur'ân eyledi

(Küçük, 2017, K.3/7)

Ahmed Paşa, klasik Türk şiirinde aşığa naz yapmasıyla bilinen gamzeye (Levend, 1984, s. 495) yer verdiği beyitte, sevgiliye seslenerek gamzesinin ona naz yapmayı öğrettiğini ama onun da gamzeye fitne öğretmekte üstat olduğunu söyler. Şair, fitne ve fettan kelimelerini birlikte kullandığı beyitte, sevgiliyi hem talebe hem de üstat olarak değerlendirmiştir:

Gerçi ey fettân sana nâz **öğredir** gamzen veli

Fitne ta'lim eylemekde sen ana **üstâdsın**

(Tarlan, 2005, G.250/4)

Klasik Türk şiirinde sevgilinin "kadd ü zülf ü dehanı" mushafta elif, lam, mim harflerine tekabül eder (Tolasa, 1971, s. 281). Ahmed Paşa aşağıdaki beyitte, üstatdan henüz doğru dürüst bir harf öğrenmeden önce bu gönül levh'inde sevgilinin boyu elifini okuduğunu söyler. Şair, bir talebe gibi gönül levhasına yazılmış elif harfini okuyup durmaktadır:

Gönlümün levhinde **okurdum elif** kaddin revân

Ben dahi bir doğru **harf öğrenmedim üstâddan**

(Tarlan, 2005, G.234/3)

Nev'î aşağıdaki beytinde, üstat önünde ders anlatırken zorlanmadığını, çünkü aşk ayetini imtihanla öğrendiğini söylemektedir. Talebe olan şair aşkla imtihan olduğu için aşka dair hususiyetleri bilmektedir. Dolayısıyla üstadının yanında dersle ilgili sıkıntı çekmemektedir:

Üstâd önünde çekmez idüm **mihnet-i sebak**

Ma'lûm olundu âyet-i 'ışk **imtihan** ile

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.447/5)

Hocaya seslendiği, talim ve nükte kelimelerine yer verdiği beyitte Nev'î, aşktan dolayı aşkların delirip akıllarını kaybettiklerini fakat aşkla ilgili ince mânâları öğretmeye kabiliyetlerinin bulunduğunu ifade eder:

Meczûb-ı 'ışkuz hîç bizüm **ey hâce** yokdur 'aklumuz

Mihr ü mahabbet nüktesin **ta'lîme** ammâ kâbilüz

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.195/2)

Klasik şiirde elif ve lam sevgilinin boyu üzerinden tevhibi temsil eder (Pala, 2011, s. 137). Nev'î'ye ait beyitte, hocanın sevgilinin boyuna ve saçına sihir öğrettiği, âşığa ise elif ve lam harfinden başka bir eğitim vermediği anlatılır. Şiirde âşığa öğretilen lâm harfiyle sevgilinin saç, elif harfiyle de boyu kastedilir. Boy ve saçtan başka bir şey öğrenmeyen âşık, sevgilinin bu güzellik unsurlarına âşık olmuştur. Burada şair hâce, öğretmek, eliften lamdan gayri talim etmemek ve harf kelimeleriyle güzel bir tenasüp örneği vermiştir:

Kadünle zülfüne renâr ile sihr **ögredden hâce**

Bana **harf** itmemiş **ta'lîm elifden lamdan** gayrı
G.515/3)

(Tulum-Tanyeri, 1997,

Kadeh tasavvufta "manevî hal, cezbe, ruhî zevk, şevk, vecd" anlamlarındadır (Cebecioğlu, 2009, s. 142). Nev'î aşağıdaki beyitte, kadehin, Hakk'ın lütuflarının delillerini söylediğini, bu nedenle ne hoca minneti ne de ders zahmeti çektiğini anlatır:

Rumûz-ı sâbika-i lutf-ı Hakk'ı söyledi câm

Ne **hâce** minneti ne **zahmet-i sebak** çekdüm

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.301/4)

Kahve içmenin insanda uyarıcı ve zihin açıcı özelliğinden hareketle Nev'î, müderrisin iki fincan kahve içmezse gece kitaba bakamayıp ertesi gün derse çıkamayacağı ifade eder. Şair, zamanındaki müderrislerin uykularını açmak için kahve içtiklerini söyleyerek zamanına ışık tutar:

İrte **derse** çıkamaz gece **kitaba bakamaz**

Eger içmezse **müderris** iki fincan kahve

(Tulum-Tanyeri, 1997, MUK.65.1,2)

Klasik Türk şiirinde sevgilinin yanağındaki ben noktaya benzetilir (Pala, 2011, s. 184). Nev'î, sevgilinin yanağındaki noktaya müptela olmakla ilim öğrenmeye istekli olmak arasında ilişki kurduğu beytinde, talebelerin mektepte ilim öğrenmeye noktadan başlamaları gibi gönlün de sevgilinin yanağındaki bene müptela olarak başlangıç yaptığını söyler:

Tıfl-ı mekteb gibi şimdi başlayup bir noktadan

Mübtelâ-yi hâl-i ruhsâr olmak ister gönlümüz
G.177/4)

(Tulum-Tanyeri, 1997,

Efsanevi aşk hikayelerinden olan Leyla ile Mecnun hikayesine telmihte bulunduğu beyitlerde Nev'î, talim ve taallümün yani öğretme ve öğrenmenin olmadığı zamanda, bir noktada Mecnunla ders arkadaşı olduğunu söyler. İkisinin de eğitim gördüğü yer olarak gam mektebi ve gam fenni tabirini kullanır. Şair burada kullandığı talim, taallüm, mekteb, fen, sebakdaş kelimeleriyle güzel bir tenasüp örneği vermiştir:

Ta'lîm ü ta'allüm yog iken **mekteb-i gamda**

Bir noktada Kays ile **sebak-dâşlaruz** biz

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.193/3)

Sebak-dâş oldu dil fenn-i gamunda Kays-ile ammâ

Verâ-yı 'akl imiş tavr-ı mahabbet bilmedük anı

(Tulum-Tanyeri, 1997, K.XLVII/3)

Visalî ise, Mecnunla aşk kitabında ders arkadaşı olduğunu dile getirmektedir:

Leylâ saçuna uyalı Mecnûn ile ey dût

Bu ışk **kitâbında sebakdaşlaruz** biz

(Köksal, 2017, G.1966/5)

Yaşadığı dönemde muallimliğin tayin ve seçimine dair geleneğe yer verdiği beyitte Müderris Yahya Efendi, bir muallimin gittiğinde onun yerine halefinin beklendiği ve âlimlerin bu kuralı hep bu şekilde sürdürdüğünü ifade eder:

Gitdükde her **mu'allim** bekler yirin **halife**

Bu resmi böyle sürdi âkil olup sürenler

(Tombul, 2014, G.22/6)

Dönemindeki mekteplerde okuyan öğrencilerin hallerinin pek de iç açıcı olmadığına yer verdiği beyitte Yahya, muallimin mektepteki talebeleri zapt etmezse öğrencilerin hâlinin kötü olabileceğini dile getirir:

Etfâli mekteb içre zabt itmese **mu'allim**

Mekteb uşaklarının hâlin bilür bilenler

(Tombul, 2014, G.22/7)

Adet ve gelenek anlamına gelen örf, aynı zamanda şeyhülislâm, kazasker ve yüksek mevkili ulemanın giydiği kavuktur (Ayverdi, 2010, s. 967). Müderris Yahya, kendisine müderris diye seslendiği beytinde, örf kelimesinin anlamından hareketle, dünyevî şeyleri terk edip kalp gözünü açacak bir muallim (mürşit) bulması gerektiğini, böyle yaparsa arkada kalanların ondan övgüyle bahsedeceğini söyler:

Ko örfi gel Müderris bul bir **mu'allimi** kim

Aça senün gözüni tahsin kıla kalanlar

(Tombul, 2014, G.22/9)

Yahya aşağıdaki beytinde, kendisi üstattan bir sanat öğrenmediği hâlde makam verilenlerin çoğundan daha iyi olduğunu ifade eder. Şiirde dönemin eleştirisi yapıldığı gibi şairin müderris olmasından dolayı kendisini birçok kişiden daha fazla bu makama layık gördüğü anlaşılabilir:

Şimdi devlet virilenün ekserinden yig idüm

Ben dahı bir **sanatı öğrenmeden üstâddan**

(Tombul, 2014, G.69/5)

Yahya aşağıdaki beytinde, dostlarına seslenerek kendisini talebeler içerisinde en kötüsü olarak gördüğünü bundan dolayı tasavvuf ehli ve tasavvuf ilmi hakkında yorum yapmayı kendine yakıştırmadığını ifade eder:

Suâl eylemen ey yârân tasavvuf ehlinün hâlin

Müderris'den ki bu **fenn** içre o ne **sûhte** ednâdur

(Tombul, 2014, G.18/11)

Yahya'nın beytinde geçen tetimmat, medreselerin tamamlayıcı bölümü olan ve talebeliğin bir mertebesini ifade eder (Ayverdi, 2010, s. 1248) Şair, uzun yıllar boyunca alt seviyelerdeki medreselerde talebelik yaptığını, geçimini sağlamak zorlandığını dile getirir. Ayrıca dönemindeki medrese mensuplarının ekonomik durumunu ile ilgili kendisi üzerinden tespitte bulunmuştur:

Sûht olup yatduk tetimmât-ı talebde niçe yıl

Mekel-i devr içre gam tâsını takbîl itmişüz

(Tombul, 2014, G.36/2)

Klasik Türk şiirinde sevgilinin yüzü kitaba benzetilerek ilahi güzelliğe vurgu yapılır (Pala, 2011, s. 117). Yahya aşağıdaki beytinde, sevgilinin güzellik kitabını gören müderris, sevgilinin yüzünde ilahî güzellikleri hatırlayınca ders anlatmayı bırakmış, o güzelliği seyretmek/okumak için talebe olmuştur, der:

Müderris görelî hüsnün **kitâbın**

Yeniden **sûhte** oldı gitdi **tedris**

(Tombul, 2014, G.41/5)

Sevgilinin özelliklerinden biri de âşığa sıkıntı çektirmesidir (Pala, 2008, s. 21). Nazı muallim, şîveyi mektep, sevgiliyi de talebe olarak yer verdiği beyitte Hamdullah Hamdî, cihanı cefa ile yıkan sevgilinin bunu daha çocukken işve mektebinde naz mualliminden öğrendiğini söyler:

Cihânı yıkdı cefâyile **tıfl** iken dil-ber

Mu'allim ana meger nâz u şîve **mektebdür**

(Özyıldırım, 2017, G.34/2)

Hamdullah Hamdî, bir diğer beytinde ise talebe olarak nitelendirdiği gönlünün, aşkı öğrenmede bir talebe iken, sevgilinin ona çok fazla sıkıntı çektirmesinden dolayı artık bu hususta üstat konumuna geldiğini vurgular:

Tavrını bilmekde 'ışkun dil henûz **şâgird** iken

Cevrini çekmekde dil-ber bizi **üstâd** eyledi

(Özyıldırım, 2017, G.176/3)

Mu'îdî, aşkı mürşit sevgilinin ayva tüyelerini kitap gönlü de talebeye benzettiği beytinde, aşk mürşidinin, sanki bir çocuğa Kur'an öğretir gibi ayva tüyelerinin kitabını okumayı öğrettiğini söyler:

Mürşîd-i ışk andurur hattun **kitâbın** gönlüme

Bir **muallimdür** sanasın **tıfla** Kur'ân **öğredür**
G.132/3)

(Tanrıbuyurdu, 2018,

Mecnun'un aşk hikayesine gönderme yaptığı beytinde Mu'îdî, kendisini aşk fenninin üstadı, Mecnun'u da talebe görür. Şair Mecnun'a seslenerek, aklın varsa bir üstattan yani kendisinden muhabbet ilmini öğrenmesini söyler:

Gel Mu'îdîden gör iy Mecnûn mahabbet **fenlerin**

Sanat **öğren** başda aklun var ise **üstâddan**

(Tanrıbuyurdu, 2018, G.326/7)

Mu'îdî, ruhunu kağıt gözyaşını da mürekkep şeklinde telakki ettiği beytinde, acınacak halini gözyaşlarıyla ruhuna yazdığını, gönlünün ise, bu dert risalesini ders olarak okuduğunu ifade eder. Şair burada varak ve sebak kelimelerin tekrar ederek anlam gücünü artırmıştır:

Yazdı ruhumda hâlümü eşküm **varak varak**

Okudı gam **risâlesini** dil **sebak sebak**
G.223/1)

(Tanrıbuyurdu, 2018,

Mu'îdî aşağıdaki beyitte ise sevgilisinin gece gibi simsiyah saçlarının vasıflarını anlatmaya başladığından beri Mecnunla sınıf arkadaşı olduğunu söylemektedir:

Leylî saçunun vafına kim başlaruz biz

Mecnûn ile **mektebde flaruz** biz

(Tanrıbuyurdu, 2018, G.168/1)

Kâinatı öğretmenlik eğitimi verilen bir mektebe benzeten Karamanlı Sabûhî, bu mektebin hocası olarak aşkı, talebesi olarak da gönlü gösterir. Gönül talebesi, aşk hocasından ders alarak muallim olacaktır:

Bir **mu'allim**-hâne olmuştur binâ-yı kâ'inât

Diller **etfâli** ana **şâkirdür üstâd** 'ışk

(Bal, 2018, G.84/2)

Fakihi eleştirdiği beyitte Sabûhî, aşk ilminin işaretlerini fakihin bilemeyeceğini, çünkü aşkla ilgili soruya ancak bu ilme vakıf olan âşıkların cevap verebileceği belirtilir. Şair, onun fıkıh hususunda ilim sahibi olsa da aşkın ilmine vakıf olamadığını söyler:

Rumûz-ı 'ışkı ne bilsün **fakîh** 'âşık sor

Bu **fenne** 'âlim olanlar virür su'âle cevâb

(Bal, 2018, G. 23/3)

Talebeliğe nasıl başladığını, hangi dersleri gördüğünü anlattığı beytinde ise öğrenim görmek için ailesinden çocukken ayrıldığını, birçok ilim ve hüner elde etmek için ders gördüğünü şiir ve güzel yazı talimi yaptığını ifade eder:

Tıfl iken ayrılıp **eb ü ceddin**

Okudum bunda **ebced** ü Kur'ân

(Bal, 2018, K.6/9)

Hasıl itdüm nice **'ulûm u hüner**

Ders ü şi'r-i ter ü hat-ı reyhân

(Bal, 2018, K.6/10)

Memduhunu övdüğü kasidesinde yer alan beytinde İshak Çelebi, onunla ilimde zeki ve faziletli kişileri kıyaslar. Şair, memduhun yanında onların ilminin ancak okula yeni başlayan ve alfabeyi öğrenmeye çalışan bir çocuk (tıfl-ı ebced) (Turan&Çetin, 2025, s. 737-745) seviyesinde kalacağını belirtir:

Zihî **fezâyil 'ilmi** ki **tıfl-ı ebced** olur

Gelüp makâm-ı ifadende **ezkiyâ vü fuhûl**

(Yıldırım, 1991, K.14/9)

İshak Çelebi bir başka kasidesinde yer alan beyitte, gönlün sanat öğrenmeye istekli olduğunu, yetenekli talebenin de kendini belli ettiğini ifade eder. Dolayısıyla şair aşk konusunda istekli olmasını sanat öğrenmeye çalışan bir talebeyle ilişkilendirir:

Be-gâyet meyl ider ol **sanata dil**

Göğünmez mi begüm **şakird-i kâbil**

(Yıldırım, 1991, K.33/71)

Gönlü talebeye, sevgilinin ayva tüylerini Kur'an ayetlerine benzettiği aşağıdaki beyitte Selman, talebe olan gönlün sevgilinin ayva tüylerinden söz etmesini, bir müderrisin Kur'an ayetleriyle konuşması gibi olduğunu söyler:

Sûhte gönlüm kim eyler hatt-ı cânân ile bahs

Bir **müderrisdür** ider gûyâ ki Kur'ân ile bahs

(Köksal, 2017, G.630/1)

Medresede okuduğu ve okuttuğu derslerden bahsettiği beytinde Cafer Çelebi, uzun zaman hadis ve tefsir ilmiyle ilgilendiğini, fıkıh ilminde de fakihler arasında meşhur olduğunu söyler:

Kılınışam hayli **ehâdise tefâsire** nazar

Olmuşam **ashâb-ı fikh-ı din** arasında **benâm**

(Erünsal, 2018, K.14/86)

Usul, kelam ve felsefe ilmini öğrendiğini anlattığı beytinde Cafer Çelebi, Zorlansa da usul ilmini öğrendiğini, kelam ve felsefeye de önem verdiğini belirtmiştir:

Çekmişem **zahmet-i usûl** ile furû'a bi-hesâb

İtmişem **fenn-i kelâm u hikmete** çok ihtimâm

(Erünsal, 2018, K.14/87)

Aşk muallime, sevgilinin cemalini mecmuaya canını da talebeye benzettiği beytinde ise Cafer Çelebi, aşk mualliminin sevgilinin cemalini mecmuasını can talebesine yaprak yaprak açıp ders ders okuttuğunu söyler. Şair burada Osmanlı medreselerindeki ders okutma şekline gönderme yapmıştır:

Mecmû'a-i cemâlünü açıp **varak varak**

İşkun **mu'alliminden** okur cân **sebak sebak**

(Erünsal, 2018, G.91/1)

Cafer Çelebi gibi, Salih Çelebi de sevgilinin güzellik kitabını talebe olarak nitelendirdiği hayaline, Fahrî ise mushafa benzettiği sevgilinin güzelliğini gönül çocuğuna sayfa sayfa, ders ders okuttuğunu söyleyerek medreselerdeki ders okutma sistemine yer vermişlerdir:

Hüsnün **kitabın** açdı hayalüm **varak varak**

Gözden geçirdi anı zamirim **sebak sebak**

(Gündoğdu, 1997, K.2/1)

Dil-ber cemâli **mushafın** açmış **varak varak**

Dil **tıflı** tâ ki okur anı **sebak sebak**

(Köksal, 2017, G.2377/1)

Gubârî'ye ait beyitte, tevhidi kesrete tercih etmek gerektiğinden, bunun okumakla bilinecek bir ders olmadığından söz edilmiştir. Şair, kişinin tevhidi bilmesinin sadece okullarda olamayacağını ifade eder:

Tevhid-i zâtı kesret-i eşyâdan eyle derk

Yoksa bu okımakla bilinür **sebak** degül

(Gıynaş, 2017, G.4798/4)

Kâdirî, aşağıdaki beyitte, sevgilinin cefa kitabından ders okuttuğunu, sevgilisine hitaben gönle vefa gösterme ve *önceden anlattığın dersi hatırla* demiştir. Burada şair, sebak ve tezekkür kelimesin kullanarak ders öğrenmede tekrar etmeyi vurgulamıştır. Ayrıca *sebak* kelimesini *ders* ve *önceki* anlamında kullanarak cinas yapmıştır:

Şimdi **kitab-ı** cevri ü cefadan **sebak** didi

İtme dile vefâ vü **tezekkür li-ma sebak**

(Morkoç, 2003, G. 1164/3)

Nîmetî cahile laf anlatmanın zorluğundan bahsettiği beytinde, müderris olup ders vermektense kadı olup hüküm vermeyi tercih ettiğini belirtir. Ayrıca şair kim okur ve kim yazar diyerek toplumsal bir eleştiri de getirmiştir:

Kim **okır** kim **yazar** nâ-dâna müşkildür söz anlatmak

Mukarrer Nîmetî **tedrîsden** şimdi kazâ yegdür

(Kılıç, 2010, s. 380)

Hilmî, üstat talebe ilişkisi üzerine kurduğu beytinde Mecnun'ü üstat kendisini talebe olarak nitelemiş. Her ne kadar Mecnun aşk konusunda meşhur olsa da kendisinin bu hususta Mecnun'ü unutturacak kadar kabiliyetli olduğunu ifade etmiştir:

Gerçi Mecnûn başlamış işkun ezel bünyâdını

Kâbil-i şâkird olan unutturur **üstâdını**

(Köksal, 2017, G. 4905/1)

Hâverî Çelebi, Osmanlı'daki kadılık ve müderrislik mesleklerine yer verdiği beytinde, müderrisliği bırakıp kadılığa geçtiğini ancak bu durumdan memnun olmadığını belirtir. Şair burada, "bir kaşık aş" tabiriyle müderrislere verilenn maaşın azlığına dikkat çekmiştir:

Niçün **tedrîsi** koyup kâdı oldun

Sana yitmez mi sandun bir kaşık aş

(Kılıç, 2010, s.1512)

Klasik Türk şiirinde zahid, dindar olmasına karşılık şekile takılı kalan, hakikata ulaşamayan tiptir (Pala, 2011, s. 488). Zahidi eleştirdiği beytinde Kerîmî, zahidin bir ilimde allame olsa da aşk ilminde ebced okuyan bir talebe (Turan, Çetin, 2025, s. 734) bile olamayacağını söyler:

Fenn-i aşk içre degül **tıfl-sıfat ebced-hân**

Zahid-i şehri ola ger ilm ile allâme gibi

(Gıynaş, 2017, G.7656/4)

Eğitim Mekânlarıyla İlgili Kavramlar

Şiirlerde eğitim mekânları olarak medrese, mektep ve dersane yer alır. Medreseler, Osmanlı'da ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyine denk gelen eğitim kurumlarıdır. Dershaneler de medrese içinde bulunur. Büyük bir oda ve kubbeyle örtülü olan dershane, öğrenciler minderler üzerinde oturur (Bozkurt, 2003, s. 327). Mektep de okul anlamında (Devellioğlu, 2003, s. 919) olup çocuklara temel eğitimin verildiği yerdir. Bazı divan şairleri eğitim mekânlarını klasik şiir geleneği çerçevesinde çeşitli anlam çağrışımlarıyla kullanmıştır.

Müderris Yahyâ bazı şiirlerinde dönemin medreselerin tutumuna dair eleştiriler getirir. Aşağıdaki şiirinde sultana seslenerek ilmin örf ile yıkıldığını günde yüz medrese bin küçük sınıf yapılırsa da eski önemine kavuşamayacağını söyler. Yaşadığı dönemin eğitimine ve sosyolojisine dair eleştiri yapan şair, örfün ilme kıyasla ön planda tutulduğunu, böyle zamanlarda da medrese ve sınıf inşa etmenin anlamı olmadığını ifade eder:

Marifet çün örf ile yıkıldı yapılmaz dahı

Günde şâhâ sen gerek yüz **medrese** bin **hücre** yap

(Tombul, 2014, G.7/3)

Yahya'nın diğer şiirinde 'cahilliğin karanlığını kovup halkı irşat ederek Allah'a ulaştırmak ve sözü kuru kavga olan kişiyi de dershane den sürmek gereklidir' denilmektedir. Dolayısıyla şairin döneme dair eleştiri yaptığı gibi eğitim açısından yol haritası çizdiği ifade edilebilir:

Zalâm-ı cehli ref idüp Hak'a **irşâd ide** halkı

Süre **ders-hânedan** anı ki sözi kuru gavgâ[dur]

(Tombul, 2014, G.18/7)

Müderris Yahya, aşağıdaki şiirinde ilim öğrenme isteğiyle medreseye gelip gittiklerini marifet dershanesinin tamamıyla dedikodu yeri hâline getirildiğini söyler. Medreselerin o zamanki durumuna eleştiri getiren Yahya, ilim öğretmek yerine dedikodu yapıldığını ifade eder:

Müstaid-i ilm olup kılduk **medâris** seyrini

Marifet **ders-hânesin** pür kâlile kîl itmişüz

(Tombul, 2014, G.36/3)

Yahya bazı şiirlerinde de medresenin gerekliliğini dile getirir. Aşağıdaki beytinde de herkese lazım olacak tıp ilminin öğrenilmesi için medresenin gerekli olduğunu vurgular¹:

İlm-i tıbb için gerekdür **medrese**

Ana himmet lâzım olur herkese

(Tombul, 2014, G.87/1)

Aşağıdaki beyitte de “Ey Müderris sen emekliliğe erdin ise kardeşler için medrese lazımdır” (Otyakmaz, 2019, s.18) denilir:

Ey Müderris irdünise nez’e sen

Bâkî ihvânçün gerekdür **medrese**

(Tombul, 2014, G.87/8)

Müderris Yahya bazı şiirlerinde dünyayı ders verilen veya ibret alınan bir mektep olarak değerlendirerek şiirinin atmosferini bu bağlamda oluşturur. Aşağıdaki beytinde feleğin kubbesinin daima dolup boşaldığı için bunu görenler de bu mekânı mektep diye adlandırır. Feleğin kubbesi olarak istiarelenen dünyanın daima dolup boşalması ile doğum ve ölümün kastedildiği söylenebilir. Dolayısıyla bu döngü ibret alan insan için bir ders, bir mektep niteliğindedir:

Bu kubbe-i felek çün dâyim tolup boşanur

Mülk-i Hudâ’da **mekteb-hâne** didi görenler

(Tombul, 2014, G.22/2)

Müderris Yahya’nın bir başka beytinde, artık ay devrinde Âdem’in evlatlarıyla mektebin aydınlık olduğu, bundan dolayı bunu görenler şükretmelidir denilir. Şair yaşadığı dönemi, devr-i kamer tamlamasıyla parlak, aydınlık, güzel olarak niteler. Bu dönemde evlâd-ı Âdem ile yani o zamanın insanlarıyla mektebin dolu olduğu belirtilir. Bunu görenlerin de bu hâle şükretmeleri istenir. Mektebin dolmasını sevinçle karşılayan şair aynı zamanda önceki dönemlerde böyle bir manzara olmadığını da akla getirmektedir. Böyle bir durum herkes tarafından mutlulukla karşılanır:

Evlâd-ı Âdem ile devr-i kamerde şimdi

Pür oldı **mektebümüz** şükr eylesün görenler

(Tombul, 2014, G.22/3)

Yahya’nın diğer beytinde, peygamberlerin din anlatmak için gelen öğretmenler, erenlerin de onları edeple dinleyen öğrenciler olduğu ifade edilir. Dolayısıyla bu beyitlerde, dünyanın mektebe benzetildiği, Hz. Âdem

¹Otyakmaz çalışmasında (Otyakmaz, 2019, s. 18), (Ayvansarâyî ve diğerleri 2001: 515; Âşık Çelebi 2010: 2/798)’den aldığı bilgilerde Yahya Efendi’nin Beşiktaş’taki külliyesinden başka, İstanbul’da dört medrese daha yaptırdığı aktarır. Tabii olması hasebiyle de tıp medresesi de inşâ ettirdiğini belirtir.

neslinden gelenlerin mektebi şenlendirdiği, peygamberlerin bu mektepte din anlattığı ve erenlerin de burada edebiyetle buldukları anlatılır:

Ta'lim-i dîne geldi bu mektebe nebîler

Âdâb-ı erbâyıla tedîb ider **erenler**

(Tombul, 2014, G.22/4)

Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da kurulan ve yüksek dereceli eğitim kurumlarından olan Sahn-ı Seman medreselerine (Unan, 2008, 532-534) yer verdiği beyitte Yahya Efendi, aşk dersini, müderrislik yaptığı ve zahîrî ilimlerin okutulduğu Semaniyye Medresesi'nde tekmiil etmediğini, fenâ gibi bâtînî ilimlerle ancak aşk dersini tekâmüle erdirdiğini söylemektedir (Otyakmaz, 2019, s. 38):

Ders-i işki biz fenâ **sahnında** tekmiil itmişüz

Sanmanuz **seyr-i Semâniyye'yle tahsîl itmişüz**

(Tombul, 2014, G.36/1)

Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere bazı kitaplardan tefeül edilmesi âdetine yer verdiği beyitte Ahmet Paşa, talebe olan gönlüne güzellik mektebinde kitap açtığını, bu kitapta ilk önce karşısına talih anlamında olan ve dal harfine benzeyen zülûf çıktığını söyler. Sevgilinin güzelliğinin mektebe, mushafın da yanağa benzetildiği bu şiirde, şairin yanağa bakınca ilk karşılaştığı dal harfi de sevgilinin saçını andırır:

Mushaf açtım **mekteb-i hüsnünde** gönlüm **tıflına**

Evelinde geldi zülfün dâlî devlet dâlidir

(Tarlan, 2005, G.49/3)

Hikmet ve hekimliğin verildiği peygamberlerden olan Lokman'a (Pala, 2011, s. 290) yer verdiği beyitte Ahmet Paşa, gönül talebesinin hikmet konusunda Lokman ile konuşabilmesi için aşk mektebinde ders görmesi gerektiğini vurgular:

Tıfl-dil çün **mekteb-i aşkından** almıştır **sebak**

Eylesin hikmet-i makâlâtında Lokman ile bahs

(Tarlan, 2005, G.22/7)

Bâkî, aşağıdaki beyitte ömrünün medreselerde geçtiğini ve bu yolda zahmetler çektiğini söyler:

Bu tarîkun nice yıl **künc-i medârisde** yatup

Elemin çekmiş iken her birümüz nice zamân

(Küçük, 2017, K.2/43)

Bahârî Efendi'ye ait aşağıdaki beyitte âşıklar, aşkın göstergesi olan şarabın sırlarıyla ilgilenip dedikodu medresesine gelmezler. Bâde tasavvufta ilahi aşk anlamındadır (Cebecioğlu, 2009, s. 28) olup şiirde esrâr-ı bâde ile istiarelenen ilahi aşktır. Bu aşkın sırlarına vakıf olmaya çalışanlar, dedikodu üreten medreseye gitmezler. Şiirde tekke veya diğer tasavvuf mekânlarının medreseden ön planda tutulduğu, önceliğin ilahi aşka varmak olduğunun vurgulandığı söylenebilir. Bununla birlikte yine bir dönem eleştirisi söz konusudur. Çünkü şair medreselerde dedikodudan başka bir şey olmadığını iddia etmektedir:

Var iken esrâr-ı bâdeyle rümûz- 'ışk-ı yâr

Kâl u kîl **medresesiyle** n'eylesün kallâşlar

(Köksal, 2017, G.1103/4)

İshak Çelebi de medrese dedikodusunun sadece kuru kavgadan ibaret olduğunu söyler. Böylece medresede işlenen derslerin ve buradaki ortamın dedikodudan öteye geçmediğini vurgular. Hatta bu

durumu pekiştirmek için ikinci mısradaki sūrahiden su dökülürkenki çıkardığı kulkul sesini örnek verir. Şair aynı kökten türeyen kiyl, kal, kul kelimelerini bir arada kullanarak iştikak sanatına güzel bir örnek vermiştir:

Kiyl u kâl **medrese** mahza kuru gavgadur

Söz sūrahi sözi devir eylese kulkul vaktidür

(Yıldırım, 1991, G.77/3)

Mu'âdî'nin şiirinde, cefayı meslek edinen nazlı sevgilinin kimden ders aldığı sorularak onun güzelliği mektebinde aldığı bu dersin neticesinde cefa ilmini öğrendiği ifade edilir. Şair klasik şiirde sevgilinin cefa eden özelliğine göndermede bulunarak bunu kimden öğrendiğini sorgular.

Kimden **sebak** almışdur ol şûh-ı cefâ-pîşe

Kim **mekteb-i hüsn** içre cevra ana **fen** olmuşdur

(Tanrıbuyurdu, 2018, G.87/5)

Ulvî'nin beytinde, ilim yolunda hoca olup iyi bir dereceye ulaşanların, aşk üstadının mektebinde (ancak) talebe olabileceği ifade edilir:

Pîr olup **kesb-i ma'ârifde** geçenler müntehî

Mekteb-i üstâd-ı ışkun tıf-ı ebced-hânıdur

(Kılıç, 2010, s. 1102)

Cafer Çelebi'nin aşağıdaki şiirinde, âlemde harfe ve sese dair bir eser yokken sevgilinin dert mektebinde gönlün nüktedan olarak bulunduğunu söyler:

‘Âlem-i savt ü **harf** eseri yog iken dahi

Dil **mekteb-i gamunda** senün nüktedân idi

(Erünsal, 2018, G.204/4)

Karamanlı Sabûhî'nin şiirinde, kiminin müderris ve kadı olduğu kimilerinin de ahirette mekân tuttuğu belirtilir (Bal, 2019, s. 141):

Kimi oldı **müderris ü kâzi**

Kimisi âhiretde tutdı mekân

(Bal, 2019, K.6/15)

2.3. Medresede Okutulan İlimler ve Kitaplar

Medreselerde okutulan ilimler ve kitaplar da müderris şairlerin şiirlerinde tespit edilmiştir. Bunlar arasında nahiv, sarf, mantık, belagat, kelâm gibi bazı ilimler yer alır. Ayrıca *Kânûn-ı Şifâ*, *Şerh-i Metâli*, *Gülistân*, *Mantık-ı Tayr* gibi bazı ders kitaplarının da medreselerde okutulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlıda medreselerde okutulan derslere dair müderrislik de yapmış olan Müderris Yahya Efendi'nin şiirlerinde rastlanmaktadır. Bir gazelinde medresede okutulan birçok dersin yer aldığı görülmektedir. Yahyâ, “şekil bilgisi” anlamına gelen *sarf* (Kılıç, 2009, s. 136), cümle bilgisi demek olan *nahv* (Durmuş, 2006, s. 300) ve örnek şahıs olarak yer verilen *Zeyd* kelimelerini kullandığı aşağıdaki beytinde, gramer öğretilirken yaşanan zorluğu ifade etmiştir:

Kasd eyledüdü **nahvün nahvine sarf** okurken

Bir **câe zeydun²** için çekdün niçe melâle

(Tombul, 2014, G.79/3)

² (Zeyd, filanca geldi).

Mantık ilmine yer verdiği beytinde Yahya, gönül kuşu, mantık ilmiyle ilgili konuşurken birdenbire üç sözle tuzağa düşürülmüştür. Böylece bu ilimde konuşamaz hale gelmiştir der. Burada şairin *üç makale* tabiriyle mantık ilminin üç ana bölümü olan tasavvurat, tasdikat ve kıyasa gönderme yaptığı söylenebilir:

Dil murgı nutka geldi **mantıkda** oldu nâtik

Lâkin düşürdi dâma anı ol üç **makâle** (Tombul, 2014, G.79/4)

Belagat medreselerde okutulan temel derslerden birisidir. Yahya, belagat ilminin üç disiplini olan meânî, beyan ve bedî'e yer verdiği beytinde ise bu ilmi bilmenin önemi üzerinde durmuştur:

Fenn-i belâgat içre bâb-ı beyân **bedide**

Bilmedün maânî kıl bâri âh u nâle (Tombul, 2014, G.79/5)

İlm-i kelam, vefk, iksir ve cifr ilminin geçtiği beyitte şair, bu ilimleri öğrenmek için epey çaba harcadığını söyler:

İlm-i kelâm u vefk u iksîr ü fenn-i cifrün

Aslına irmekiçün çekdün niçe itâle (Tombul, 2014, G.79/6)

Tıp ve cifr ilminin geçtiği beyitte şair, bu ilimlerin öğrenilmesinin zor olduğunu, bir ömür boyu çalışılsa da tam manasıyla öğrenilemeyeceğini belirtir:

Tıbb ilmi ile **cifre** virdün bu ömri cümle

İrişdürem sanurdun **ilmi** tamâm kemâle (Tombul, 2014, G.79/7)

Fıkıh ve usul-i fıkıhın yanında fıkıh konuları olan şirket ve kefalete yer verdiği beyitte şair, bu ilimleri öğrenmek için uzun zaman çaba sarf ettiğini ifade eder:

Fıkh u usûl-ı fıkhâ niçe zamân durişdün

Giderdi dânişüni **şirket** ile **kefâle** (Tombul, 2014, G. 79/8)

Burhaneddin el-Merginânî'nin Hanefi fıkıhına ait olan *El-Hidâye* isimli eseri, büyük ilgi görmüş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur (Kallek, 1998, s. 471). Buradan hareketle şair, Allah hidayet etmediği sürece *El-Hidâye* dersini okumanın önemli olmadığını, derslerin hidayete ermek için bir yol olduğunu belirtir:

Hâdî Hakk olmayacak **ders-i hidâye** necidür

Biz gerek medresede dersleri minhâc idelüm (Tombul, 2014, G.55/11)

İlm-i tefsire yer verdiği beytinde şair, ayva tüylerinin âyet, yüzün de mushaf olarak tasavvurundan hareketle (Sefercioğlu, 2001, s. 186) iki yanağa uzanan zülfü Kur'an okumaya çalışan cahillere benzettirmektedir:

'Arz idersin âyet-i hatt-ı ruhun zülfeynüne

İlm-i tefsir öğredürsin bir bölük câhillere (Tulum-Tanyeri, 1997, G.457/3)

Gönül, sevgilinin *kitâb-ı hatt-ı la'linden* ihya okuyan bir talebedir. Burada şair Gazzâlî'nin başta tasavvuf ve ahlak olmak üzere fıkıh, kelam gibi ilimlere bilhassa amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getirdiği İhyâü Ulûmu'd-Dîn isimli serine (Çağrı, 2000, s. 10-13) gönderme yapmıştır:

Sebak-hân oldu dil **tıflı** kitâb-ı hatt-ı la'linden

İdüp mihnet şebîn **ihyâ okur** anı revân eyler

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.123/4)

Mevlânâ'nın eserleri de medreselerde okunan kitaplar arasında yer alır. Mevlânâ ve ney ilişkisine vurgu yaptığı beyitte Nev'î, neyin vahdet kitabını okumaya/üflemeğe eliften, yani ilk harften başladığını ve Mevlânâ'nın ilminin sırlarını ezbere okuduğunu ifade eder:

Elifden başlamış gerçi henüz vahdet kitâbın nây

Okur ezber rumûz-ı '**ilm-i Mevlânâ**'yı söyletsen

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.240/3)

Feridüddin Attâr'ın tasavvufî mesnevisi olan *Mantıku't-tayr'a* (Sevgi, 2003, s. 29) ve 15. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerden olan *Kâsımu'l-Envâr'a* (Karaismailoğlu, 2001, s. 542) yer verdiği Nev'î'nin beytinde bülbül, gül yaprağına yazılmış *Attâr'ın Mantıku't-tayr'ı* okur. Gül de *Kâsımu'l-Envâr'ın* şiirlerindeki mazmunu arz eder. Şiirde bu eserler üzerinden bülbül ve gülün konuşmasına şahit olunmaktadır. Bülbül bir öğretmen gibi *Mantıku't-tayr'ı* okur. Şairin müderris olması adı geçen eserlerin medresede ders olarak okutulmuş olma ihtimalini göz önüne getirmektedir:

Mantik-ı Attâr okur evrâk-ı gülden 'andelîb

'Arz ider mazmûn-ı **şi'r-i Kâsımu'l-Envâr** gül

(Tulum-Tanyeri, 1997, K. 31/11)

Medreselerde ders kitabı olarak okutulan İbn-i Sînâ'nın *Kitabü's-Şifâ* ve *El-Kânûn Fi't-Tıb* isimli eserlerine (Alper, 1999, s. 321) yer verdiği beyitte Nev'î, nokta kadar ağzı olan sevgilinin *Kânûn-ı Şifâ'yı ezber etmesine* şaşırılmayacağı ifade edilir. Şair, Hz. İsa ve şifa kelimelerinin yan yana kullanarak İsa peygamberin mucizesine telmihte bulunmuştur:

Ol nutk-ı Mesîhâ ile bir nokta-i mevhûm

Kânûn-ı Şifâ'yı ide ezber ne dimekdür

(Tulum-Tanyeri, 1997,

G.127/2)

Medreselerde ders kitabı olarak okutulan Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî (ö. 749/1349) tarafından Beyzâvî'nin *Ṭavâli'u'l-envâr* adlı kelâm kitabına yazılan şerh olan *Metâliu'l-Enzâr'a* (Yavuz, 2011, s. 180-181) yer verdiği beyitte Nev'î, inceliği sebebiyle murakıba benzettiği kaşların, zar ve nahif olmasını Metâlî şerhiyle meşgul olmasına bağlar. Şair burada metnin zorluğunu da ima etmektedir:

Sanasın **Şerh-i Metâli** ' dersine meşguldür

Fikr ile zâr ü nahîf olmuş murâkib kaşların

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.246/4)

Sâdî'nin *Gülîstan* isimli eseri (Yazıcı, 1996, s. 240) de medreselerde okutulan kitaplar arasındadır. Sevgilinin güzelliğinin kitaba benzetildiği beyitte Nev'î, aşıklar, sevgilinin güzellik kitabını öğrenmekle meşgul olduğundan hocalar *Gülîstan'ı* öğrencilere okutsa şaşırılmaması gerektiğini vurgular:

Senün hüsnün kitabın bilmeğe meşgul olurlar hep

'Aceb mi hâceler okutsalar cânâ **Gülîstân'ı**

(Tulum-Tanyeri, 1997, G.516/2)

13. yüzyılda yaşamış dil âlimi olan Zencânî (Özel, 2013, s. 253), Orta Çağda yaşamış önemli bir dil bilgini ve edebiyatçı olan Cürcânî'ye (Gümüş, 1993, s. 134) yer verdiği beyitte Ulvî, müderris Zencânî'nin gramer ilmi karşısında aciz kaldığı halde kendisini Cürcânî sanmasını eliştirir:

Sarf-ı Zencânî'de âcizdür **müderris** gerçi kim

Kendü zu' m-ı fâsidince **Seyyid-i Cürcânî'dür**

(Kılıç, 2010, s.1102-1103)

2.4. Eğitimle İlgili Diğer Kavramlar

Eğitimle ilgili yukarıdaki başlıkların dışında kalan *ezber yapmak, su gibi ezberlemek, dersi tekrar etmek, imtihan etmek, cerr* gibi bazı tabirler de şiirlerde yer almaktadır.

Güzelliği fenne, şiveyi, nazı da kitaba benzettiği beyitte Nev'î, güzellerin naz kitabını ezber yaptıklarını. Lakin güzellik ilminde vefa kapısının kapalı olduğunu ifade etmiştir. Burada şair bab kelimesini konu, muğlak kelimesini ise açık ve net olmayan, anlaşılmaz anlamına gelecek şekilde kullanmıştır:

Hûblar **eylediler** şîve kitabın **ezber**

Fenn-i hüsn içre velî bâb-ı vefa muğlâkdur

(Tulum-Tanyeri, 1977, G.103/2)

Su gibi ezber okumak hatasız, takılmadan okumak anlamına gelmektedir. Bu deymi kullandığı beyitte Nev'î, sevgilinin hasretiyle öldüğünde mezarı üzerinde yetişen çimenlerin, kendisi gibi sevgilinin övgüsünü su gibi ezber okuyacağını söyler:

Tenüm hâk olsa hâkümde çemenler

Okıya medhüni **su gibi ezber**

(Tulum-Tanyeri, 1977, K.20/26)

Nev'î aşağıdaki beytinde, yüzü dolunay gibi parlayan sevgilinin ayva tüylerinin gelip güzellik sayfasını açarak sadık aşıkları imtihan ettiğini söyler. Şair burada medreselerde talebelerin kitap üzerinden imtihan edilmelerine gönderme yapmıştır:

Gelüp hattı kitâb-ı hüsnin açdı ol kamer-tal'at

Bu yüzden 'âşık-ı sâdıklarını **imtihân eyler**

(Tulum-Tanyeri, 1977, G.123/3)

Müderris Yahyâ'nın bir gazelinde yer alan bazı beyitler ilim talebesinin nasıl çalışması gerektiği üzerinde durur. Şair aşağıdaki beyitte, ilme talip olan kişiye ezber yapmanın azap olmadığı ve ezber yapmanın o kişiyi mutlu edeceğini söyler:

Tâlib-i ilm olana olmaz azâb **ezberlemek**

Bilmiş ol ider kişiyi kâm-yâb **ezberlemek**

(Tombul, 2014, G.48/1)

Bir diğer beyitte, ilim talebesinin dersini tekrar etmesi gerektiği, ezber yapmak bağırını kebab edip yaksa da ezberi elden bırakmaması gerektiğini belirtir:

Döne döne yan yakıl **tekrâr eyle dersüni**

Koma elden ger ide bagrun kebâb **ez[berlemek]**

(Tombul, 2014, G.48/2)

Osmanlı medreselerindeki ilim öğrenme metodunu ortaya koyduğu beyitte ise âlemdeki ilimlere sahip olmak isteyen kişinin her ilimden bir kitap ezberlemesi gerektiğini ifade eder:

Kim dilerse ki ola sâhib-fünûnı âlemün

Ana her **fenden** gerekdür bir **kitâb ezber[lemek]** (Tombul, 2014, G.48/3)

Cerre çıkma, medrese talebelerinin üç aylarda (Recep, Şâban, Ramazan) köylerde imamlık ve vâizlik yaparak bir yıllık geçimlerini sağlayacak para ve erzâkı toplamaları işidir (Devellioğlu, 2003, s. 153). Kimya ilmi ise, bakır kurşun vb. adi madenler üzerinde iksir denilen maddeyi kullanarak gümüş veya altına dönüştürme ilmidir (Dölen, 2002, s. 26-30). Müderris Yahya, talebelerin geçimlerini sağlayabilmek için cerre çıkmalarına yer verdiği ve kimya ilmini bilmeyen müderrisi eleştirdiği beytinde, müderrise yalanı ortaya çıkmaması için talebeleri cerre göndermesini tavsiye eder:

Müderris sûhte cerr eyle medâris bâb-ı hikmetçün

Yalan olmasun anlar kim seni kimyâ bilür dirler (Tombul, 2014, G.14/5)

Aydınlı Visâlî, aşkı mushafa, canı ise talebeye benzettiği beytinde, kendisinin okumayı öğrenmek için üstada gitmeden aşkın mushafını ezberlediğini belirtir:

Cân itmiş idi mushafını 'aşkunun **ezber**

Üstâda beni **okumağa** virmeden **ebced**³ (Mermer, 2006, G.12/6)

Sonuç

16. yüzyıl tezkirelerinde yapılan taramalar sonucu 96 müderris şair tespit edilmiştir. Bu şairler arasında 21 farklı ismin şiirinde eğitimle ilgili mesleki kavram saptanmıştır. Şiirlerinde en çok mesleki terimlere yer veren şairler; Müderris Yahyâ ve Nev'î'dir. Bu iki şairin ardından Kalkandelenli Mu'îdî, Bâkî, Sabûhî gelmektedir. Gubârî, Kadîrî, Visâlî, Kerîmî gibi şairler de bu bağlamda şiirler kaleme almıştır. Divanı olan şairlerden Mânî, Hecrî, Sevdayî'de müderrislikle ilgili unsur tespit edilememiştir.

Eğitimcilerle ilgili kavramlar arasında *müderris*, *üstat*, *muallim*, *hâce* yer alır. Üstat ve muallimin kullanımı diğer kavramlara kıyasla daha fazladır. Şiirlerde özellikle sevgili muallim âşık da talebe olarak ilişkilendirilir. Bunun dışında eğitimcilerin bazı dersleri yasaklaması, çeşitli ilimlerde kendini üstün tutması, muallimin gidince yerine hemen başkasının gelmesi, hocanın talebeleri kontrol etmesi gerektiği, hangi ilimleri öğrendiğinden ve öğrettiğinden söz etmesi, bazen de mizahi olarak kahve içmeden müderrisin ders yapamayacağını ifade edilmesi klasik şiir bağlamında işlenir. Ayrıca *Zencânî* ve *Cürçânî* gibi dil âlimleri de bazı şiirlerde yer alır.

Müderris şairlerin öğrencilikle ilgili kullandığı mesleki tabirler arasında *kitap*, *varak*, *sebak*, *sebakdaş*, *tıfl*, *suhte*, *fen*, *öğrenmek*, *şâkird*, *ebcedhan* gibi kavramlar bulunur. "Sebakdaş, tıfl, şakirt, ebcedhan" talebeye karşılık gelen terimlerdir. Öğrencilik bağlamında gönül bazen talebe olur ve sevgilinin güzellik unsurlarını sayfa sayfa, ders ders okur. Hatta sevgilinin bu güzellikleri gören müderris onları tekrar okumak için öğrenci olur. Bazen de aşk ilminde kendisini o kadar geliştirmiştir ki hocanın önünde bu dersi vermekte zorlanmaz. Âşık talebe olarak maşuğun özelliklerini veya sıkıntı ilmini öğrenirken Mecnunla sıra arkadaşı olur. Çoğu zaman bu ilimde Mecnun'dan daha iyi olduğunu söyleyen şair onun kendisini ders almasını söyler.

³"Okumaya başlamak, bir şeyin anlamını çözmek" anlamına geldiği anlaşılan ebced okumak tabirine, 16. yüzyıl şairlerinden Edirneli Nazmî, Ravzî, Saruhanlı Gülşenî ve 18. yüzyıl ediplerinden Rusçuklu Zarîfî, şiirlerinde yer vermiştir (Turan&Çetin, 2025, s. 731-732).

Eğitim mekânlarıyla ilgili kavramlar arasında *medrese*, *mektep*, *dershane* gibi ders verilen mekânlar ağırlıktadır. "Mektep" ve "medrese" kavramı daha çok, "dershane" tabirine ise daha az rastlanmıştır. Bununla birlikte, *Semaniye* medreseleri de eğitim mekânı olarak bir şiirde geçer. Ayrıca hücre de bu bağlamda kullanılan bir eğitim mekânıdır. Şairler uzun yıllar medresede kaldıklarını ve buralarda yetiştiklerini ifade eder. Dostlar için ve tıp ilminin öğrenilmesi maksadıyla medrese yapılması gerektiğinden söz edilir. Özellikle medrese üzerinden dönemin eleştirisi de yapılmaktadır. Eğitime önem verilmeyen zamanlarda medrese yapmanın gereksizliği vurgulanır. Ayrıca medreselerin dedikodu ve kuru söz üreten bir mekâna döndüğü belirtilir.

Medresede *nahiv*, *mantık*, *belagat*, *kelâm*, *cifir*, *tıp*, *fıkıh* gibi ilimlerle birlikte *Kânûn-ı Şifâ*, *Şerh-i Metâli*, *Gülistân*, *Mantiku't-Tayr*, *el Hidâye*, *İhyâü Ulûmi'd-dîn* gibi eserler de okutulan ders kitaplarıdır.

Diğer kavramlar başlığı altında; *ezber etmek*, *su gibi ezberlemek*, *dersi tekrar etmek*, *imtihan etmek*, *kitap açmak*, *cerr eylemek* vb. kavramlar da müderris şairlerin kullandığı mesleki terimlerdir. Güzeller bir öğrenci gibi şive kitabını ezberler. Bazen de sevgili bir muallim olarak âşıklarını imtihan eder. İlme talip olanların bağrını kebab edecek kadar ezber yapması gerektiği de ifade edilir. Bunun dışında cerr eylemek kavramı üzerinden medrese talebelerinin civar hâneleri gezmesine atıfta bulunulur.

Bu makalede, 15 ve 16. yüzyıllarda yaşamış müderris şairlerin şiirlerinde, meslekleriyle bağlantılı olarak eğitimle ilgili kavramlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Müderris şairlerin böylece Klasik Türk şiirinin anlam ve hayal dünyasını zenginleştirdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte şairlerin müderrislik yaparken çektiği zorluklara dair bilgi vermesi, okutulan kitaplardan söz etmesi de şiir ve toplum ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu tarz çalışmaların artmasıyla klasik Türk şiiri farklı bakış açılarıyla okumak ve şiire dair yeni anlam dünyaları keşfetmek mümkündür.

Beyanlar

Yazarların Katkıları: Birinci yazar: Yazım, orijinal taslak, Metodoloji, Araştırma, Veri düzenleme, Analiz, Kavramsallaştırma.

İkinci yazar: Yazım, inceleme ve düzenleme, Metodoloji, Analiz, Veri düzenleme.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı Beyanı: Bu makale, CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Onayı: Araştırma, edebî ürünlerin doküman analizine dayandığı için Etik Kurul Onayı gerektirmemektedir.

İntihal Beyanı: Bu makale intihal açısından incelenmiştir. İntihal tespit edilmemiştir.

Veri ve Materyallerin Kullanılabilirliği: Bu çalışma sırasında oluşturulan ve analiz edilen veri setleri, talep üzerine sorumlu yazardan temin edilebilir.

AI Araçlarının Kullanımı: Yazarlar, bu makalenin oluşturulmasında Yapay Zeka (AI) araçları kullanmadıklarını beyan ederler.

Kaynakça

Adorno, W.T. (2004). *Edebiyat yazıları*. Metis Yayınları.

Akün, Ö. F. (1994). *Divan edebiyatı*. DİA, TDV Yayınları, c. 9, s. 389-427.

Akturan, U., & Baş, T. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri. NVivo 7.0 ile nitel veri analizi*. Seçkin Yayınları.

- Akalın, H. Ş. (2019). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alper, Ö.M. (1999). *İbni Sina*. DİA, TDV Yayınları, c. 20, s. 321.
- Aytaç, G. (1999). *Genel edebiyat bilimi*. Papirüs Yayınları.
- Atik-Gürbüz, İ. (2018). *Mecmû'atü'l-Letâif ve Sandûkatü'l-Maârif*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Lugatı. Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Yayınları.
- Bal, E. (2019). *Karamanlı Sabûhî divanı*. (Tez No. 609388). [Yüksek Lisans Tezi. 29 Mayıs Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bozkurt, N. (1995). *Sanat ve estetik kuramları*. Sarmal Yayınevi.
- Bozkurt, N., İpşirli, M. (2020). *Müderris*. DİA, TDV Yayınları, c. 31, s. 465-468.
- (2003). *Medrese*. DİA, TDV Yayınları, c. 28, s. 327.
- Canım, R. (2017). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. 5. Baskı. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Çağrı, M. (2000). *İhyâü Ulûmi'd-dîn*. DİA, TDV Yayınları, c. 20, s. 10-13
- Çetinkaya, Ü. (2009). Divan şiirinde sosyal hayattan yansımalar Necatî ve Hayretî'nin arpa kıtlığını anlatan iki manzumesi. *Türkbilig*. 17, ss. 47-55.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.
- DİA, (1998). *Hoca*. DİA, TDV Yayınları, c. 18, s. 186-187.
- Dilçin, C. (1999). Türk kültürü kaynağı olarak divan şiiri. *Türk Dili*, s. 571.
- Dolat, M. (2012). Divan şiirinde meslekler. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, International Journal of Social and Economic Sciences 2/1*, ss. 19-21.
- Dölen, Emre (2002), *Kimya*. DİA, TDV Yayınları, c. 26, s. 26-30.
- Durmuş, İ. (2010). *Nahv*. DİA, TDV Yayınları, c.32, s. 300-306
- Eagleton, T. (2011). *Şiir Nasıl Okunur*. Agora Kitaplığı.
- Erdoğan, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, hayatı, edebi kişiliği ve divanı (İnceleme- Tenkitli Metin-Dizin)*. (Tez No. 218953). [Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi- Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erünsal, E. İ. (2018). *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ertek-Morkoç, Y. (2003), *Eğridirli Hacı Kemal'in Camiü'n-Nezâir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme)*. (Tez No. 135154). [Doktora Tezi, c.1, T.C. Ege Üniversitesi-İzmir]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Gökçe, G. (2017). *Âşık Ömer (17.yy) Divanı'nda askerlik ile ilgili unsurlar*. (Tez No. 481378). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gündoğdu, E. (1997). *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih tenkidli metin-inceleme divanı*. (Tez No. 367364). [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi-Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gürbüz, İ. A. (2018). *Mecmû'atü'l-Letâif ve Sandûkatü'l-Maârif*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Hacımüftüoğlu, N. (1998). *Cürcânî*. DİA, TDV Yayınları, c.1, s.247.
- <http://www.musellem.net/kitap/metaliul-enzar-fi-serh-i-tavaliul-envar-el-isfahani/> (, (e.t. 31.01.2019).
- İpekten, H. (2021). *Bâkî hayatı-sanatı-eserleri bazı şiirlerinin açıklamaları*. 15. Baskı. Akçağ Yayınları.
- İpekten, H., & Kut, G. (2017). *Sehi Beg Tezkiresi Heşt Bihişt*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İsen, M. (1999). *Latîfî Tezkiresi*. Akçağ Yayınları.
- Kallek, C. (1998). *El-Hidâye*. DİA, TDV Yayınları, c.17, s. 471-473.
- Karakoç, S. (2007). *Edebiyat yazıları II*. Diriliş Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2001). *Kâsım-ı Envâr*. DİA. TDV Yayınları, c. 24, s. 542-543.
- Keklik, M. (2014). *Üsküplü İshak Çelebi divan (Metin-çeviri-açıklamalar-dizin)*. (Tez No. 367364). [Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kılıç, F. (2018). *Meşâirü'ş-Şuara, İnceleme-Metin*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kılıç, H. (2009). *Sarf*. DİA, TDV Yayınları, c. 36, s. 136.
- Köksal, M. F. (2017). *Mecmau'n-Nezâir*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Küçük, S. (2017). *Bâkî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. Dergâh Yayınları.
- Macakoğlu, A.Z. (2017). *Antepli Aynî Dîvânı'nda toplumsal hayat*. (Tez No. 469309). [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi-Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Mermer, A. (2006). *Türkî-i Basît ve Aydınlı Visâfî'nin şiirleri*. Akçağ Yayınları.
- Otyakmaz, H. (2019). *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Dîvânı'nda muhabbet kavramı*. (Tez No. 578613). [Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özdemir, H. (2001). *Osmanlı Devletinde bürokrasi*. Okumuş Adam Yayınları.
- Özel, A. (2013). *Zencânî*. DİA, TDV Yayınları. c. 44, s.253.
- Özyıldırım, A. E. (2017). *Hamdullah Hamdî Divanı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Pala, İ. (2011). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2008). *Divan edebiyatı*. Kapı Yayınları.
- Paz, O. (1996). *Çamurdan doğanlar*. Can Yayınları.
- Peçenek, O. (2019). *Klâsik Türk edebiyatı şairlerinin gerçek meslekleri ve bu mesleklerin şiirlerine yansımaları (15.ve 16. yüzyıl)*. (Tez No. 581423). [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sefercioğlu, N. (2001). *Nevî Divanı'nın tahlili*. 2. Baskı. Akçağ Yayınları.
- Sevgi, H.A. (2003). *Mantıku't-Tayr*. DİA, TDV Yayınları. c. 28, s. 29-30.
- Sevim, O. (1992). *Tâcizâde Cafer Çelebi'nin Dîvânı'nda maddi kültür*. (Tez No.24182). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sungurhan, A. (2017). *Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Şen, F.M. (2007). Eski Türk edebiyatında sosyal hayat çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 5/9. ss.467-506.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018). *Kalkandelenli Mu'âdî Divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2005). *Ahmed Paşa Divanı*. MEB Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, L. (2016), Toplumun bir parçası olarak divan şairleri ve meslekleri. *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, Bartın ss.1-8.
- Tolasa, H. (1971). *Ahmet Paşa'nın şiir dünyası*. Sevinç Matbaası.
- Tombul, E. (2014). *Beşiktaşlı Yahya Efendi*. (Tez No. 376508). [Yüksek Lisans Tezi, T.C. Boğaziçi Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tökel, D.A. (2019). *Divan şairi diyor ki*. Ketebe Yayınları.
- Tuğluk, H. İ. (2009), Edebiyat-toplum ilişkisi, Lâmekânî'nin bir gazeline göre 17. yüzyıl Osmanlı toplumu, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 81-90.
- Tulum, M.-Tanyeri, Ali. (1977). *Nevî Divânı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, S., & Çetin, K. (2010). Biyografik bilgi bakımından divanlar: Nâbî Divanı örneği. *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri*. AKM Yayınları, ss. 609-628.
- Turan, S., Çetin, K. (2025). Klasik Türk şiirinde ebcedle ilgili tabirler ve kullanımı, *Lehçediz Söz Varlığı Armağanı*, Paradigma Akademi Yayınları.
- Unan, F. (2008). *Sahn-ı Seman*. DİA, TDV Yayınları, c. 35, s. 532-534.
- Varışoğlu, M. C. (2003), Türk-İslam sanatlarının felsefesi bağlamında müzik-şiir yaklaşması ve Hâtem Divanı'nda musiki. *Tübar*, XIV, 187-218.

- Yakut, E. (2022). Klasik Şiiri Kierkegaard'la Okumak: Varoluş Evreleri ve Tipler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 28, İstanbul 2022, 649-690.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2011), *Tavâliu'l-Envâr*. DİA, TDV Yayınları, c. 40, s. 180-181.
- Yazıcı, T. (1996). *Gülîstan*. DİA, TDV Yayınları, c. 14, s. 240-241.
- Yıldırım, A. (1991). *İshak Çelebi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*. [Yüksek Lisans Tezi-Fırat Üniversitesi, Elazığ]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.